

Egy ferences kódex filológiai problémái

KEVEHÁZI KATALIN

I. Bevezetés

Dolgozatunk egy nagyobb munka első tapasztalatainak összefoglalása. Távollabbi célunk, hogy a magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának szövegkiadását elkészítsük. Ehhez első teendő az, hogy a krónika szövegének ma még meglévő kéziratait összegyűjtsük, illetve a krónika keletkezése során esetleg forrásként szóbajöhető szövegeket feldolgozzuk.

Mostani munkánk során a krónikának a gyulafehérvári Batthyány könyvtárban található kéziratát ismertetjük. Az ismertetés során a szöveget igyekeztünk összevetni az általunk eddig legjobban megismerttel, a szegedi kódexben olvashatóval. Eközben kiderült: segítségül kell hívnunk még egy variánst, a Nádasdy Bálint iratai közül előkerültet.

A most ismertetendő ún. gyulafehérvári kódexszel kapcsolatban előjáróban el kell mondanunk annyit, hogy ez az – feltehetőleg az őrzés helye miatt – oly nevezetes kézirat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, s egyelőre úgy tűnik, a krónika szövegének keletkezésével kapcsolatban sok újat nem tud mondani. Ez természetesen nem jelenteti azt, hogy a kézirat ne lenne nagyon értékes a meglévő szövegvariánsok sorában, s a majdani szövegkiadás tekintetében.

II. A krónika

A *Chronica seu origo fratrum minorum de observantia in provincia Boznae et Hungariae Christo Jesu militantium ab anno 1313* című munka hosszú idő óta alapvető forrása a rend magyarországi történetével foglalkozó irodalomnak. A krónika szerzőjének, legalábbis az adatgyűjtő és feldolgozó munka elindítójának Szalkai Balázs¹ vicarius generalist tartja számon a szerző. Az általa elkezdett munkát később valószínűleg többen is folytatták.

A rendtörténet, mint a címből is kiviláglik, az 1313. évet jelöli ki az események elbeszélésének kezdőpontjául. Az első, 1339-ig terjedő szövegrész nem más, mint átvétel Arnoldus de Serano egyetemes rendtörténetéből.² A bosnyák-magyar provincia megszületését még az említett munkából idézi a

¹ 1420-ban volt a rend vikáriusa. Életére vonatkozóan lásd KARÁCSONYI JÁNOS: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I-II. Bp., 1922–1924. (a továbbiakban: KARÁCSONYI I-II.) I. 316.; II. 36., 132.

² Arnoldus de Serano: *Chronica XXVI. generalium Ordinis Minorum* (Analecta Franciscana III.)

szerző, majd innen már önálló szöveget olvashatunk. 1444-től, Bácsai (Kenyeres) Fábián megválasztásától tekinti a krónika önállónak a magyarországi provinciát,³ s szorítkozik az itt történetek tárgyalására.

A viszonylag részletesebb krónikarész az 1533-as esztendőnél, egy Lutherről szóló bekezdéssel lezárul. Ezt jóval szűkszavúbb, anneles-szerű feljegyzések követik. Az utolsó események, amelyeket a krónika megörökít, 1656 – 57-ben történtek.

Az elbeszélő részt névjegyzékek egészítik ki. 1531-gyel kezdődik és 1641-ben zárul az egyes rendházak és az ott lakó szerzetesek regisztrálása; 1602 és 1656 között jegyezték fel a felszentelt testvérek nevét; 1443-tól, a kezdetektől 1644-ig állfították össze a rendházak névjegyzékét; 1526-tól 1631-ig a török háborúk során megölt fraterékét; 1570 és 1659 között vezették az elhunyt ferencesek névsorát.⁴

A krónikának több kéziratáról is tudunk. Az egyes szövegváltozatok – eddigi ismereteink szerint – a legjobban az imént felsorolt névjegyzékek meg- illetve nemlétében térnek el egymástól. Változó az is, hogy maga a krónikaszcveg milyen hosszúságban szerepel bennük. A következőkben röviden ismertetjük az általunk eddig megismert kéziratokat:

1. Gyöngyösi kódex

*Chronicon et Privilegia Ff Minorum de Observantia in Hungaria.*⁵ A munkát Kayser Ferdinánd könyvtáros Ujlaki Gergelynek tulajdonítja,⁶ a feljegyzés évei: 1518 – 1523. A kézirat Bonifacii de Cava Firmamentum trium ordinum⁷ és a Speculum perfectionis Minorum⁸ című nyomtatott – helyenként kézírással kiegészített – munkák közé van kötve. A krónika mellett a magyarországi rendtartományra vonatkozó fontosabb privilegiumokat, valamint néhány, a provincia belső rendjét szabályozó határozatot (pl. az utóbb nagyjelentőségűvé vált 1499-es atyaiakat) is tartalmaz.

2. Müncheni kódex

*Constitutiones provinciae Hungariae fratrum scilicet minorum S. Francisci de Observantia.*⁹ A kézirat 1504-ig tartalmazza a rendtörténetet Cserögyi Benedek¹⁰ lejegyzésében. A krónika nevezetessé vált magyar nyelvemlék

3 Bácsai Fábián megválasztásakor a pápa még nem engedélyezte a külön magyarországi provincia kiválását, ez csak 1448-ban, V. Miklós pápa engedélyével valósult meg (vö. KARÁCSONYI I. 329.)

4 A tartalmat az általunk eddig megismertek közül a legteljesebb szövegű szegedi kódex alapján részletezzük, a többi kézirat kisebb-nagyobb mértékben eltér ettől.

5 Mai lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Műemlékkönyvtára. Cod. 3.

6 Bejegyzését lásd az első oldalon.

7 Parisiis, 1511 – 12.

8 Venetiae, 1513.

9 München, Staatsbibliothek Cod. Lat. 9071.

10 Életére vonatkozó adatokat lásd KARÁCSONYI I. 399., 401., 408 – 409., 412., 421.; II. 62., 84., 102., 162., 579.

helyét e kódex alapján ismertette először Friedrich Keinz, majd utóbb, részletesebben Zolnai Gyula.¹¹ Ugyancsak foglalkozott a kézirattal Csontos János és Karácsonyi János is.¹²

3. Nádasdy-omniárium

Nádasdy Bálintnak¹³ Vízkelety András által már részletesen ismertett kódexében¹⁴ a krónika szövege három kéz lejegyzésében 1657-ig követi nyomon az eseményeket. Megjegyzendő, hogy a fentebb felsorolt rendi névsorok közül csak a megölt ferenceseket tartalmazza, mégpedig a krónika szövegét megelőzően. Az itt található krónikaváltozatot – egy a miscellaneában másutt elő nem forduló kéz (esetleg Blahó Vince)¹⁵ bejegyzése szerint –, amely a gyöngyösi könyvtárban volt, 1761. március 8. és 1761. május 29. között Blahó használta rendtörténeti munkájához, majd a kassai könyvtárban helyezte el.

Megemlítjük, hogy Karácsonyi János e szöveg alapján adott ki egy rövid, a Dózsa-felkeléssel kapcsolatos szakaszt,¹⁶ valamint a megölt szerzetesek listáját.¹⁷

11 *Zwei alte ungarische Texte aus einer Handschrift der K. bayer. Hof- und Staatsbibliothek.* Hrsg. v. FRIEDRICH KEINZ. München, 1879. – ZOLNAI GYULA: *Müncheni töredékek. – Két kisebb nyelvemlék a müncheni udvari könyvtárban.* Magyar Nyelvőr 1895. 415–419.

12 CSONTOSI JÁNOS: *A magyarországi sz. ferenczrendiek latin levelezője 1532–1535-ből.* Magyar Könyvszemle 1880.61–62. és ugyanott 1882. 217. – KARÁCSONYI I. 418., II. 579.

13 Életére vonatkozó adatokat lásd KARÁCSONYI I. 402., 419., II. 53., 580.

14 VÍZKELETY ANDRÁS: *Nádasdy Bálint omniáriuma (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez – a továbbiakban: ADATTÁR – X.).* Az omniáriumban szereplő drámatöredéket ALSZEGHY ZSOLT adta ki (*Egyetemes Philológiai Közlöny* 1935. 34–39.), s szerepel a *Régi Magyar Drámai Emlékek* második kötetében (sajtó alá rend.: KARDOS TIBOR és DÖMÖTÖR TEKLA. Bp., 1960. 5–42.) A *Miscellanea Fratris Valentini de Nadasd ordinis Minorum Observantium Provinciae Hungariae Salvatoris; seu Manuscriptum, cui ille pro stipanda labili memoria diversas Sarcinulas de imposuisse scribit Parisiis in Convntu Fratrum Minorum probabiliter Studiis Scholasticis vacans. Anno Gratiae 1551.* címet viselő kézirat mai lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Oct. Lat. 1220. A krónika szövege a 110v–198r-n olvasható.

15 Életére és munkásságára lásd SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái I-XIII.* Bp., 1891–1909 (a továbbiakban SZINNYEI I-XIII.) I. 1095–1096. BLAHÓ bejegyzése a 107v-n: *Hocce Chronicon fuit in Bibliotheca Gyöngyösiensi, illud exceptit P. Vincentius Blahó A. 1761. die 8. Martij, et reposuit in Archivo Provinciae Cassoviae die 29. Maji eodem Anno.*

16 *Történelmi Tár* 1891. 340.

17 *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából.* Szerk. BUNYITAY VINCE, RAPAICS RAJMUND, KARÁCSONYI JÁNOS. II. Bp., 1904. 532–534. (a továbbiakban: ETE).

4. Szegedi kódex

A Csongrád megyei Állami Levéltárban nemrégiben újra előkerült kódexet a közelmúltban részletesen ismertettük.¹⁸ A *Chronica seu origo Fratrum Minorum de Observantia in Provincia Boznae et Hungariae Christo Jesu militantium ab anno 1313* címet viselő pergamennel borított önálló kötetbe foglalt szövegváltozat (a névsorokat is beleértve) a legteljesebb az általunk eddig ismertek közül. A 8r-n lévő bejegyzés szerint e szövegváltozatot is használta Blahó Vince, s a rend egy másik történetírója, Fridrich Orbán is.¹⁹

A munka 1627-ig terjedő szakasza minden bizonnyal másolat, egy kéz munkája. Feltehetőleg igaza van Karácsonyi Jánosnak, aki ebből arra következtetett, hogy a kötetet 1627-ben, de mindenesetre ehhez közeli esztendő(k)ben másolták.²⁰ A szöveget 1627 után még többen kiegészítették; a kötetben összesen 15 féle kézírást tudunk megkülönböztetni.

A kódex néhány bejegyzése – több közülük Kaiser Ferdinándtól való – a szerzőség kérdéséhez adhatnak újabb támpontokat. Ezek szerint a krónika szövegének egy része Somlyai Mihály²¹ munkája, s ugyancsak ő egészítette ki, illetve készítette el a Gyöngyösi Imre²² által részben megkezdett rendi névsorokat.

5. Gyulafehérvári kódex

A Batthyaneum híres és közismert kéziratát, amely időrendben ideillik, alább részletesen ismertetjük.²³

6. Aradi kódex

A Wild Endre által felfedezett kézirat feltehetőleg Kassán készült Blahó Vince részére, címe: *Registrum antique Urbarium. Reipsa manuscriptum Chronicon Provinciae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum obser-*

18 KEVEHÁZI KATALIN – MONOK ISTVÁN: A Csongrád megyei Levéltár ferences kódexe. ADATTÁR 10. A kódex mai jelzete: XIV.4.a.19.

19 Hoc Chronico usus est R. P. Urbanus Fridrich Provinciae Chronologus dum Sua MSS. colligeret ab Anno 1753. usque ad 1758. Cremniczij. Ille vita functo die 22. Nov. anno proxyme dicto, haesit in Conuentu Cremnicziensi. Demum die 27. Nov. 1763. missum est Cassoviam Patri Vincentio Blaho Provinciae Chronologo in Reformatione Historiae Provinciae laboranti. FRIEDRICH ORBAN (SZINNYEI III. 756.) munkája: *Historia, seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci ... Cassoviae*, 1759.

20 KARÁCSONYI e megjegyzését az 1533-as esztendő eseményeinek e kódexből való kiadásához fűzi (ETE II. 252–254.) Ugyancsak e szövegváltozatból közölt egy a huszitákra vonatkozó szakaszt FERMEDZIN: *Chronicon observantis Provinciae Bosnae Argentinae Ordinis S. Francisci Seraphici, Starinae*, 1890. 17–19.

21 Somlyai Mihály (1603–1654) életével kapcsolatban lásd KARÁCSONYI I. 431., 436–437., 439., 444–447., 451–452., 458., 528.; II. 50–51., 59., 124., 148., 150., 582.

22 Életével kapcsolatban lásd KARÁCSONYI I. 422., 424., 436., 445., 525.; II. 27., 56., 62., 69., 85., 138., 155., 168., 182.

23 Mai jelzete: R III. 72.

*vanitium circa Annum 1513 inceptum colligi de initiis Vicariae Bosnae et Hungariae, ab Anonymo preductum ab eodem ad annum 1533. ex antiquiore autem exemplo, ut correcturae docent, scriptum. 1339–1533. Cassoviae, 1784.*²⁴

III. Szerzők

A szövegváltozatok bemutatása során utaltunk már arra, hogy a krónikaszüveg szerzőinek kérdése még tisztázatlan. Ha e probléma megoldására egyáltalán vállalkozni lehet, az mindenképpen csak az összes szövegvariáns kézbevétele és alapos szövegkritikai vizsgálata után lehetséges, így egyelőre meg kell elégednünk a szakirodalom eddigi feltevéseinek és megállapításainak ismertetésével.

Karácsonyi János rendtörténeti munkájában a következőképpen azonosította az egyes szövegrészek szerzőit: az anyaggyűjtés megkezdése és az 1313-tól 1420-ig terjedő időszak történetének megírása Szalkai Balázs munkája. Az 1420–40. évek krónikását nem nevezi meg. 1440 és 1504 között Ujlaki Gergely elbeszélései alapján Esztergomi Mihály,²⁵ (az eddig tartó szakaszt másolta le Cserőgyi Benedek), 1504 és 1510 között Laskai Osvát írta meg a történetet, 1510-től 1533-ig Ivanicsi István,²⁶ végül 1647/48-ig Somlyai Mihály.

A szerzőség kérdéséhez többen is hozzászóltak. Szentiványi Róbert a Batthyaneum katalógusában, az általunk gyulafehérvári kódexként emlegetett kézirat ismertetése során szintén megjegyzi: *Quae ab anno 1440 usque 1504 gesta sunt, a Michaele de Strigonio OM. narantur.*²⁷ Horváth Richárd már 1932-ben cáfolta Karácsonyinak azt a megállapítását, hogy Laskait szerzőnek lehetne tekinteni.²⁸ Érdekességgé idézzük Kaiser Ferdinándnak a szegedi kódexhez írt „tartalomjegyzékét”: *Auctores huius descriptionis sunt: 1. P. Blasius De Zalka 1420–1427. 2. P. Gregorius de Ujlak 1452–3. Nicolaus a Buziaco 1523. 4. P. Michael a Somlyó 1631. Natus 1578 + Szakolczae 1654. 24. Januarii.* Ugyancsak az ő megjegyzése a Prologus elején: *Conscripsit P. Nicolaus Buziaco, delineavit, P. Michael a Somlyó.*²⁹ Eszerint Buzjaki Miklós³⁰ lett volna az, aki az egész krónikát megírta volna, s az ő munkáját öntötte végső formába Somlyai.

24 HORVÁTH RICHÁRD: Laskai Osvát. Bp., 1932. 50.

25 Ujlaki életrajzi adatai: KARÁCSONYI I. 342., II. 575.; Esztergomi Mihályéi: KARÁCSONYI I. 361., 366., 369–370., II. 20., 573., 575., 578.

26 Életére vonatkozóan lásd KARÁCSONYI I. 501–502., II. 175., 185., 577.

27 *Catalogus Concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae. Exaratus per ROBERTUM SZENTIVÁNYI.* Szeged, 1958. 212. Nr. 380.

28 HORVÁTH Richárd i.m. 50–51.

29 Szegedi kódex 8v–9r.

30 Életével kapcsolatban lásd KARÁCSONYI I. 388., 391., 401., 406., 409.

Ezzel kapcsolatban itt szeretnénk megjegyezni, hogy mivel a három kéz által lejegyzett Nádasdy-omniariumbeli krónikaszcvegnek 1583-ig terjedő szakaszát XVI. századi írással írták, e korszak történetírója semmiképpen nem lehetett Somlyai Mihály.

Buzjái neve még egyszer előkerül: Kaiser Ferdinánd a Gyöngyösi kódex elején őt tüntette fel a krónika szerzőjeként. E bejegyzését később valaki áthúzta.

Nemrégiben Tarnai Andor foglalta össze újra és vizsgálta felül a krónika keletkezésével kapcsolatos kérdéseket.³¹ Ő azonosította először a krónika forrásait, s hívta fel a figyelmet arra, hogy a szöveg gondos vizsgálata jócskán megkérdőjelezheti a szakirodalomnak a szerzőséggel kapcsolatos eddigi állításait. Megállapította egyrészt, hogy Szalkai csak az anyaggyűjtést végezhetette, s munkája, amelyről a Prologusban szó esik, nem lehetett más, mint a vicariusok listája. Ennek alapján kezdte el egy eddig ismeretlen ferences a munkát, amelyet aztán még ketten folytattak az 1533. évi események leírásáig. Tarnai másrészt arra figyelmeztet, hogy az 1533. évet követő további bejegyzések a rendtartomány gyűléseinek és főnökeinek pusztu listájánál nem tartalmaznak többet, és emiatt írói teljesítménynek, főként egyetlen író művének nem tekinthetők.³² Ez utóbbi megállapítását azonban némileg módosíthatja a felbukkant szegedi kódexnek a XVII. századi eseményeket a korábbiaknál valamivel bőbeszédűbben rögzítő szakasza. Tarnai Andor elemzése során némileg új megvilágításba került Laskai Osvát szerepe a krónika megszületésében: eszerint Laskai csakugyan nem szerző, de ösztönzője lehetett a mű megírásának.

IV. A gyulafehérvári kódex

A Batthyaneum katalógusaiban Blasius Magyar de Zalka *Chronica fratrum minorum de observantia in provinciis Bosnae et Hungariae* címet viselő XVIII. századi kézirat 165 számozott oldalon tartalmazza a krónika szövegét.³³ (Nem teljesen világos, hogy Szentiványi leírásában miért szerepel „fol. 68.”) Úgy látszik, hogy az egész szöveg két, esetleg három kéz írása. Az első kéz a krónika szövegét másolta le elejétől végéig, 1642-ig. A második

31 TARNAI ANDOR: A magyarországi obszervánsok rendi krónikájának szerzői és forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények (a továbbiakban ItK) 1973. 2-3. 135–147., valamint: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. (Bp., 1984.) c. könyvének 91–103. oldalain.

32 TARNAI ANDOR ItK 1973. 137.

33 A Szentiványiét megelőző katalógusok: CSERESNYÉS ANDRÁS: *Conscriptio Bibliothecae Musei Battyányani facta annis 1824–1826*. Sign. K5V.17.; VESZÉLY KÁROLY: Batthyányi Ignác és az általa Károly-Fejérvárt alapított intézet. In: Kolozsvári Füzetek 2. Kolozsvár, 1862. 132.; BEKE ANTAL: Az Erdélyi egyházmegeyi Batthyányi-könyvtár kéziratának névsora. Index manuscriptorum Bibliothecae Batthyaniae dioecesis Transsylvaniensis. Károlyfehérvár, 1871. 137.

kéz a meglehetősen gyakorisággal előforduló szövegbeli pontatlanságokat, hibákat javította ki. Feltéhetőleg ugyancsak ő volt az – de nem zárható ki teljességgel, hogy egy harmadik legjegyző –, aki a 153. oldalon befejeződő krónikaszöveget három „függelékkel” kiegészítette.

Az első ilyen utólag bemásolt szövegrész a *Genealogia, ac nomina regum, atque ducum hungariae* címet viseli, s a 154–160 oldalakon található. A címben jelzett adatokat 1556-ig sorolja.

A 161. oldalon kezdődik s két és fél oldalra terjed a *Fratres interfecti in Provincia Hungariae S. Salvatoris ab anno circa 1526 quo videlicet anno profligati sunt per Turcos* című szakasz, amely évekre lebontva közli a harcok során elesett fraterok nevét.

A 163. oldal közepén folytatódik a krónika, illetve egy-egy év legfontosabb eseményeinek feljegyzése. Az előbbi „folytatódik” szó nem helyénvaló azonban, hiszen az 1644., 1650., 1653. esztendő történéseit rögzítő feljegyzéseket az 1531. évben történtek követik, s a többi megemlített esemény is XVI. századi.

A ferences krónikával foglalkozó szakirodalom – bár a gyulafehérvári kötet igen hosszú ideje nem hozzáférhető – mindmáig elfogadja a korábbi szakíróknak azt a megállapítását, miszerint a Toldy Ferenc által kiadott *Analecta monumentorum Hungariae historico-literariorum maximum inedita* című szöveggyűjtemény ferences rendtörténet része a Battyhancum kódexnek szövegkiadása.³⁴ Most, amikor végre kézbevehettük a kéziratot, illetve annak fotomásolatát, s összehasonlítottuk Toldy szövegével, újra megállapíthattuk, hogy a ferences krónika eddigi egyetlen szövegkiadásának alapja e kézirat volt. Legnyilvánvalóbb, s első látásra is feltűnő bizonyítéka ennek, hogy a kódex oldalszámait mindenütt megegyeznek a Toldy által használt és jelölt tördeléssel. De a szövegek összeolvasása is e tényt erősíti meg.

Be kell vallani, hogy a gyulafehérvári kódex várvavárt első kézbevétele némi csalódást okozott. Van ugyanis Szentiványinak két megjegyzése a kézirattal kapcsolatban, amelyeknek beigazolódása nagyban előrevihetné a szerződés kérdésének megoldását. Egyik ezek közül, amiről már fentebb szoltunk, s ami szerint az 1440–1504. évek krónikása Esztergomi Mihály lett volna. A másik a *zent zelleth* kifejezés szövegkörnyezetének közlését követi: *Supplementum ab Oswaldo de Lasko OM. interpolatum*.³⁵ Mivel Szentiványi e megjegyzéseit a kéziratkatalógusban közli, reménykedtünk abban, hogy a

34 Pestini, é.n. 213–315. (hibás lapszámozással). A tényt említi CSONTOSI JÁNOS Magyar Könyvszemle 1880. 61.; TIMÁR KÁLMÁN Magyar Könyvszemle 1910. 140–141.; SZENTIVÁNYI 1958. 213.; TARNAI IrK 1973. 136.

35 SZENTIVÁNYI 1958. 212.

kódex szövegéből is nyert támpontokat e megállapításokhoz. A szöveget gondosan átnézve azonban kiderült, hogy ott semmi ilyen utalás nincs, tehát Szentiványi mindössze átvette a szakirodalom korábbi megállapításait.

Már említettük, hogy a krónika egy másoló által leírt szövegében egy másik kéz korrekcióit találhatjuk. Úgy tűnik, mintha ez utóbbi bejegyző egy másik – valószínűleg korábbi, de mindenképpen jobb szövegállapotot tükröző – krónikaváltozatot tartott volna a kezében, amikor kódexünket javította. Toldy kiadásában mindenütt a javított szöveg került. Nehéz lemondani arról a feltevésről, hogy e javítások a szövegkiadás munkájának részeként kerülhettek a kódexbe, de ezt semmi nem támasztja alá.

Nem tudunk választ adni arra a kérdésre sem, vajon melyik másik szöveget használhatták a javítás során, pedig az eddig kezünkbe került kódexek összehasonlítása során rövid ideig úgy tűnt, megvan a megoldás. Az ötletet a kódex végén lévő *Genealogia* ... adta, illetve ennek szó szerinti felbukkanása Nádasy Bálint omniáriumában. Itt ugyanis a krónikát közvetlenül megelőző 10 folión található ez a rövid krónika. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy az omniáriumban a krónikát megelőzően van egy rövid „De egressu hunnorum de Scitia” címet viselő, hasonló jellegű szövegrész, amit azonban már nem találunk a gyulafehérvári kódexben.) A két helyen szereplő szöveg egyezése olyan tökéletes, hogy valószínűnek lehet tartani, hogy az omniáriumból másolt a gyulafehérvári lejegyző. Akinek egyébként van néhány olyan, a szöveggel kapcsolatos megjegyzése, amelyek e feltevést tovább erősítik. Egy, a Nádasy-féle szövegbéli évszám javított voltát megjegyzendő: *Sexagesimo septimo: hae deleta sunt* – írja, majd a következő sorokban egy betoldásról: *Nota bene: hoc videntur esse illius qui Sexagesimo septimum deleuit.*³⁶ Ugyancsak jelöl egy később beírt margójegyzetet.³⁷

Ezek után természetesen gondosan összeolvastuk a *Genealogiá*-t követően lemásolt *Fratres interfecti...* című szakaszt, amely egyébként a Nádasy-omniáriumban is az imént emlegetett történeti feljegyzéseket követi.³⁸ A két szövegben meglévő néhány különbség ellenére sem zárható ki, hogy e szövegrészt is ugyanonnan másolták. Mindjárt az elején van egy érdekes félreolvasás, ami a nyomtatott kiadásban is megvan: a Tomori érsek halálhírét tudtul adó mondat a Nádasy-kódexben így hangzik: *Reverendissimus pater frater Thomori Archiepiscopus Colocensis in bello mohacz interijt[us?]*. (A szegedi kódexben: *Reverendissimus Pater Frater Paulus Thomori Archiepius(!) Colocensis in bello Mohachi interijt.*)³⁹ Az utolsó szó in-je kissé külön áll a második tagtól, amelynek utolsó betűje nem is teljesen világos. A gyula-

36 Nádasy 95r – Gyulafehérvári 154.; és Nádasy 102v – Gyulafehérvári 159.

37 Nádasy 102v – Gyulafehérvári 159.

38 Nádasy 108v – 110r.

39 Szegedi kódex 118v.

fehértvári másoló a szót „in Beryth”-nek olvasta, s ezt vette át Toldy is. Nagyobb eltérésre ezen kívül csak egy példa van: a Budán 1526-ban elhunytak közül a negyedik, *Frater Nicolaus de Veranche* a Nádasdy-féle iratban *laicus sacrista*, a gyulafehérvári kódexben *sacerdos*.

A szegedi kódex szerint *Nicolaus de Veröcze laicus sacristarius*-ról van szó. Toldy szövegében a gyulafehérvári változat áll ismét, amiről ugyanúgy, mint a többi, e szövegszakaszbeli eltérésről fel lehet tételezni, hogy másolási hibák. (Általában helyesírási vagy mondatrendi eltérések.)

Kizárni tehát nem lehet, hogy a névsor is az omniáriumból való másolat. Más a helyzet azonban a harmadik „függelékkal”, a mintegy két oldalnyi eseményfelsorolással. Ennek eddig nem sikerült az eredetét megtalálni.

A gyulafehérvári kódex szövegét tehát valaki valószínűleg összevetette egy másik krónikaváltozat szövegével, amely a korábbiakból következően, s egyéb szövegbéli hasonlóságok miatt is lehetett esetleg a Nádasdy-omniáriumban lévő. E feltevésnek azonban ellentmond az a tény, hogy a Nádasdy-feljegyzések között található krónikaszöveg nem fejeződik be 1642-nél, hanem – láthatólag négy további kéz feljegyzésében – rögzíti még az 1644., 1647., 1650., 1653. és 1650. évek legfontosabb eseményeit. Mind a négy – esetleg csak három? – kézírása jóval korábbi, mint a gyulafehérvári jegyző. Márpedig ha ő a Nádasdy-omniáriumból másolta volna a szöveget, biztosan nem hagyta volna leíratlanul ezt az utolsó szakaszt sem. De a kódex „korrektora” sem használhatta ezt a szöveget, hiszen akkor ezt másolta volna „függeléke” harmadik részeként. Egyedül az 1644. évi események leírása hasonló a két szövegben, a későbbiekben nincs közük egymáshoz. E megállapítással persze magunk kérdőjelezzük meg ama korábbi állításunkat, miszerint a *Genealogia* származási helye a Nádasdy-kötet. Nehéz ugyanis elképzelni azt, hogy a krónika szövegét javító személy nem vesz tudomást egy a krónika szempontjából érdekes kiegészítési lehetőségről, ugyanott, ugyanonnan viszont gondosan kimásol egy az ő szempontjából érdektelennek tűnő szövegrészt. Korábbi feltevésünket azonban egyelőre talán mégis inkább okunk teljességgel elvetni.

A kiegészítések és javítások eddigi vizsgálata alapján az is elképzelhető, hogy volt egy szövegváltozat, amely valószínűleg a Nádasdy omniáriumban található szöveg alapján készült, még mielőtt az 1642. évet követő eseményeket belejegyezték volna. E másolatot aztán valaki önállóan egészíthette ki, s a gyulafehérvári kódex szövege erről készült.

Amikor kézhez kaptuk a gyulafehérvári szövegváltozat fotómásolatát, először természetesen azzal a szöveggel igyekeztünk összevetni, amelyet eddig legalaposabban megismertünk, a Szegeden találttal.

A két változat közötti első nagyobb különbséget az adja, hogy a szegedi kódexben az 1533. esztendő követő részeknél van néhány olyan későbbi szövegekőzi betoldás, margójegyzet, ami a gyulafehérváriiban nem szerepel. Az 1561. évi bejegyzés után: *Hoc unno, in hoc Capitulo [Liptoviensi] induit frater Dionysius de Saulij. Numerus fratrum hoc Anno 112.* 1565-ben pedig: *Zakolcza iterum a fratribus occupata Guardiano Francisco de Barilla.*⁴⁰ Hosszan sorolhatnánk még a példákat. Leggyakoribb tartalma e kiegészítéseknek a ferences szerzetesek azévi létszámának közlése. A bejegyzések valószínűleg Somlyai Mihálytól származnak.

Egy következő eltérést az 1608. esztendőnél találtunk. Ennek az évnek az eseményei ugyanis kimaradtak a gyulafehérvári kézirat szövegéből, s így ott az 1605. évi közgyűlés említését az 1612. évben megtartotté követi. A szövegekörnyezetet is megvizsgálva azonban kiderült: itt mindössze másolási hibáról van szó. Ennek oka az lehetett, hogy mind 1605-ben, mind pedig 1608-ban a hradistyei kolostorban tartották a Capitulum Generalét. Első alkalommal Ujlaki Imrét, másodszorra Váradi Jánost választották meg a minster provinciális tisztségre. A két mondat – a dátumot és a neveket leszámítva – teljesen azonos, így történhetett meg, hogy a másoló figyelmetlenségéből összevonta azokat.⁴¹ A tévedést Toldy sem vette észre, így az a nyomtatott kiadásba is belekerült.⁴²

Ezt követően a szöveg azonos egészen 1626-ig. Az utolsó szakasz, amely a két kéziratban megegyezik, az Somlyai Mihály provinciálissá választása: *Anno 1626. Celebratum est Capitulum Szakolczae die 30 Julij sub R. P. F. Antonio a Galbiato Commissario Generali, in quo admissa resignatione Ministeriatus R. P. F. Johannis Varadi. Eligitur in primo scrutinio R. P. F. Michael de Somlyo et est in Ordine 43. In Custodem vero V. P. F. Georgius Szeleueny. Qui moritur Szakolczae 8 April. Anno 1627. Patre Ministro tunc Gyöngyösini existente.*⁴³ A szegedi kódexben ismét egy kiegészítés: *Numerus fratrum in initio Anni 1627 60.*, s a leírás az 1628. évi Rómában tartott egyetemes gyűlés eseményeivel folytatódik.

40 Szegedi kódex 54r–v.

41 A kérdéses szövegrész: *Item Anno 1605. Celebratum est Capitulum Provinciale in Conventu Hradiensi in Moravia 15. die Octobris, in quo eligitur in Ministrum Fr. Emericus de Vylak, iam secundo electus, in ordine 37; Anno Domini 1608. Celebratum est Capitulum in Conventu Hradiensi, in Festo S. Jacobi 14 Julij, in quo eligitur in Ministrum Provinciae Fr. Johannes Varadi, qui est in ordine 38. (Szegedi kódex 56r). – Item Anno 1605 celebratum est Capitulum Provinciae in Conventu Hradianisi in Moravia 15 octobris, in quo eligitur in Ministrum Fr. Joannes Váradij, qui est in ordine 38. (Gyulafehérvári kódex 148–149.) – Itt jegyezzük meg, hogy a Nádasdy-omniárium szövege hibátlan.*

42 TOLDY i.m. 308.

43 Szegedi kódex 56v – Gyulafehérvári 150–151.

Az ezeket követő szöveg a két kódexben teljesen eltér egymástól. Míg a szegedi kézirat szinte éves lebontásban, az eddigieknél valamivel bőbeszédűbben 1657-ig mondja el az eseményeket, a gyulafehérvári megmarad az eddigi tömörebb stílusnál, s megelégszik az 1629., 1632., 1638. (ez valamivel részletesebb), és 1641. években tartott közgyűlések és választások rövid leírásával, valamint egy rövid, az 1642. évhez kapcsolódó megjegyzéssel: *Sub isto Capitulo [Szakolczensi] fundatus est conventus Pruskensis Anno Domini 1642.*⁴⁴ S bár az azonos éveknél azonos eseményeket ír le mindkét szöveg (szokás szerint a capitulum generale időpontja és helye, valamint a megválasztott tisztségviselők neve), egymástól annyira különböznek, hogy semmiképpen sem lehet közük egymáshoz. Ugyancsak nem találtunk egyezéseket a gyulafehérvári kódex harmadik függelékében közölt krónikaszakasz, s a szegedi kézirat megfelelő részletei között sem.

A szegedi kódexre visszatérve annyit még megemlítünk, hogy a két szöveg közti eltérések éppen ott kezdődnek, ahol egy jóval későbbi bejegyzés szerint: *Haec, et quae sequuntur, sunt MSS. P. Michaelis Somlyai.*⁴⁵

Eddig eltéréseket vizsgáltunk, most említsünk meg egy ezekután mindenképpen feltűnő egyezést: a Nádasdy-omniárium szövege 1642-ig azonos a gyulafehérvári kéziratéval. Ezután az omniárium-beli szöveg még említést tesz az 1644., 1647., 1650. és 1657. években történekről. A több kéz által feljegyzett szakasz fogalmazása szintén önállóan nevezhető, s nem mutatható ki kapcsolata a szegedi kézirat szövegével sem.

Az eddigi vizsgálatok eredményeképpen, óvatosan bár, de talán levonhatjuk azt a következtetést, hogy a magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának esetleg volt egy (vagy több) olyan változata, amely a szöveget csak 1642-ig tartalmazta, s amelyet több helyen is felhasználtak a történet lejegyzésére. Az 1642-t követő események leírása pedig önállóan, egy-egy rendházon belül történt. A rend történetírói valószínűleg ennek tudatában igyekeztek munkájuk során lehetőleg minél több kódexet megismerni: fentebb már említettük Blahó Vince nevét, akiről a kódexbejegyzések elmondják, hogy használta a szegedi és a Nádasdy-kódexet is. A gyulafehérvári kódexet javító személy is legalább egy, de nem kizárható, hogy több krónikaszöveget dhívott segítségül a kezében tartott változat javításához. Az egyes kéziratok létrejöttének kérdése természetesen összefügg az egyes kódexek különböző rendházak közötti „vándorlásával” – egyes kéziratvariánsok esetében, mint pl. a szegedi, ez viszonylag jól kiderül magából a kódexből⁴⁶ –, s egy-egy szövegváltozat sorsának megismerése

44 153.

45 57r.

46 A kódex a XVIII. század elejéig Gyöngyösön volt – a krónikát itt írták bele –, innen Pruskára, Körnöcbányára, Kassára került, majd vissza Gyöngyösre. A szegedi rendház kb. a XX. század elején lett.

valószínűleg segíthet a krónika szerzőinek meghatározásában. Természetesen itt elsősorban a XVI-XVII. századi részek lejegyzőire gondolunk, hiszen a szöveg hosszabbik, első fele annyira egyező az összes variánsban, hogy ott magát a szöveget kell alapos vizsgálat alá vetni.

Dolgozatunk végső tanulsága tehát nem más, mint kiindulópontja: a magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának megismeréséhez csak a meglévő s elérhető összes szöveg nagyon alapos összehasonlító vizsgálata vezethet, s egy az *Egy ferences kódex filológiai kérdései* cím önmagában is abszurdá válik – ám talán néhány érdekes részletre rámutató munkánk nem volt teljesen hiábavaló.